

Dr. sci. Nirha Efendić
Odjeljenje za etnologiju
Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine
efendicnirha@yahoo.com

Bošnjačka usmena balada u istraživanjima Muniba Maglajlića

U svom plodnom akademskom životu prof. dr. Munib Maglajlić ostavio je brojne naučno-istraživačke radove, studije, oglede, recenzije i prikaze. Pored nekoliko značajnih zbornika i antologija, priredio je petu svesku Bibliografije radova o narodnoj književnosti koja se pribraja izdavačkim poduhvatima Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, a napisao je i pet knjiga koje sažimaju njegovo naučnoistraživačko i akademsko iskustvo. Ipak, ovaj rad predstaviti će samo jednu dionicu iz njegova naučnog života: Rad prati Maglajlićevo zanimanje za bošnjačku usmenu baladu od prvih osvrta na knjige i tekstove koji su akademskoj javnosti predstavili poetičke osobenosti bošnjačke usmene balade pa sve do izlaska knjige pod naslovom *Muslimanska narodna balada* proistekle iz Maglajlićeva doktorata odbranjenog na Sveučilištu u Zagrebu, a koja sublimira njegovo tragalačko iskustvo za ovim usmenoknjiževnim lirskonarativnim poetskim oblikom.

Ključne riječi: usmena balada, bošnjačka književnost, povijest, refleksija

Nakon pomnih pručavanja prevashodno jednog vida usmenoknjiževnog lirskog pjesništva – sevdalinke, tada još uvijek mladi i neumorno prilježni istraživač usmene književnosti, uposlen na Institutu za jezik i književnost u Sarajevu, Munib Maglajlić svoje prve tekstove posvećene temama usmenih balada započinje najprije osvrtom na knjigu *Usmene balade Bosne i Hercegovine* koju je napisala Hatidža Krnjević, a izdavačka kuća Svjetlost objavila u Sarajevu 1973. godine. (Maglajlić 1975:105) Potom će, u dugom nizu akademskih i istraživačkih godina, temeljitija pručavanja, posvećena pitanjima pojedinih balada te povijesnoj pozadini njihova nastanka, sve više zaokupljati naučnu pažnju Muniba Maglajlića. Jedna od prvih balada koja se našla u središtu Maglajlićeva

interesovanja započinje deseteračkim stihovima *Kad je kuga Mostar pohodila*¹, a njezina se tematska okosnica svodi na smrću rastavljene drage, čije je nepreboljeno razdvajanje prouzročila najezda kuge ili *morije* u Mostaru. Varirane u tridesetak stihova, Maglajlić je posmatrao poetske domete na primjerku od četiri inačice spomenute balade do kojih je došao tragajući po rukopisnim zbirkama, periodici i folklornim arhivima u regiji.

Taj predani istraživački nerv ne zaustavlja se na pojedinačnim radovima koji će se nizati u potonjim godinama. Među prvim Maglajlićevim tekstovima posvećenim našim usmenim baladama, nalazi se i ona sarajevska "o na smrt osuđenom", koja u svega petnaestak stihova rijetkog simetričnog deseterca uspijeva potpuno osvojiti slušaoca jednostavnošću i jezgrovitosti kazivanja. Posmatrajući sve dostupne varijante ove pjesme, Maglajlić je razjasnio postojanje procesa prenošenja određenog baladnog modela sa ličnosti na ličnost tako da danas imamo pjesme iz Stoca o *na smrt osuđenom*, zatim pjesme zabilježene u Livnu, koje ustavri jesu varijante spomenute i td. Pjesnički model koji se prenosi od jednog do drugog uobličjenja nije samo svojstven baladama: pojava modelnog prenosa veoma često može se primijetiti i među pojedinim čisto lirskim oblicima, poput, primjerice, sevdlinke. (Efendić 2015)

U jezgrovitom članku, objavljenom najprije u Zborniku radova *21. Kongresa Saveza udruženja folklorista Jugoslavije 1976*, a potom i knjizi «Od zbilje do pjesme» 1983, Maglajlić

se dotakao problema čitanja Fortisove «Xalostne pjesanze» u adaptacijama Vuka st. Karadžića, Olinka Delorka i Miroslava Pantića. Tekst je pisan u povodu dvijestote obljetnice objavljivanja naše najpoznatije balade, *Hasanaginice*, u Fortisovoj knjizi: *Viaggio in Dalmazia*, Volume Primo, Venezia, 1774. (Maglajlić 1976) Na drugom mjestu Maglajlić je napomenuo da je od pojedinačnih pjesama i pojedinih tematskih cjelina muslimanske balade – poslije *Hasanaginice* – najviše pažnje u literaturi posvećeno baladi o Morićima. (Maglajlić 1980: 207) Na koncu i

1 Cjelovita varijanta navedene pjesme koju Maglajlić preuzima i donosi u svom ogledu, nalazi se u zbirci Sukejne Žige pod naslovom *100 sevdalinki i drugih nar. pjesama* koja se čuva u Etnografskoj zbirci arhiva SANU u Beogradu pod br. 424, pjesma br. 38.

sam Maglajlić, detaljno je pregledao sve dostupne mu predaje i izvore koji bacaju više svjetla na nastanak čuvene balade koja je bilježena i varirana u mnogo većem broju negoli druge naše poznate balade.

U tekstu naslovljenom "Zapis o dvije balade" Maglajlić je analizirao dva različita zapisa pjesničke teme o ojađenom ocu. Jednu je pronašao u zbirci Vida Vuletića Vukasovića, a drugu je preuzeo iz zabilježki Fehima H. Baščauševića. Zapravo, radi se o dvije tematski veoma slične pjesme o nesretnom ocu kojem je kuga odnijela cijelu porodicu pa je na kraju i sam, premda je savladao bolest, podlegao boli zbog gubitka najbližih. (Maglajlić 1983) Balade su često sačuvale sjećanja na nemile događaje unutar porodice pa se stoga porodične teme u ovim pjesmama najčešće susreću, a nerijetko se u njima javlja i motiv treće osobe koja se prepriječila između dvoje voljenih. Balada o potopnici Bisernazi, kojoj je kolijevka Maglajlićeva rodna Banja Luka te joj se shodno tome, za razliku od drugih istraživača najviše i približio, također je bazirana na sukobu, spletkama i nerazumijevanju unutar porodice. Bisernaza žrtva je navodnog prekršaja moralnog postupanja i tradicije, usljed čega, umjesto na podršku i saosjećanje, nailazi čak i na majčinu suzdržanost i ogorčenje, što je usmeni pjesnik posvjedočio u ključnom, 40. stihu epskog desetraca ove pjesme: *Stara majka kaza je klanjala, /Stara majka govorit' ne može.* (Maglajlić 1977) Maglajlić se ovoj baladi vraćao u nekoliko navrata opisujući njena poetska svojstva te odnos pjesme i zbilje, tj. povijesnih događanja na osnovu kojih je nastala. Jednako je značajno Maglajlićevo zanimanje za stolačku baladu o Mehmed-agi Šehiću koju je zabilježio književnik Osman Đikić u Mostaru. Premda je glavi junak ovdje suočen sa smrtnom opasnošću (po čemu predmetnu pjesmu Maglajlić svrstava među balade), Mehmeda-aga Šehić uspijeva, zahvaljujući majčinoj dovi, ali i vlastitoj snazi i ratničkom iskustvu, nadvladati smrtni izazov. Maglajlićeve stilsko-poetske interpretacije ove balade daju korisne priloge ukupnom razumijevanju poetske radionice usmenog pjesnika i kulturnog konteksta koji ga oblikuje. (Maglajlić 1981)

Balada koja je veoma često i u nizu istraživačkih ogleda odnosila pažnju Muniba Maglajlića govori o pogibiji historijske ličnosti iz druge polovine 19. stoljeća –

Hifzi-begu Đumišiću, bimbaši (majoru) u tuzlanskoj vojnoj posadi. Narodno sjećanje Đumišićeve pogibije iz 1876. godine sačuvala je osmeračka balada koja je u nizu svojih varijanti zabilježena u skoro svim krajevima Bosne i Hercegovine. Prema uvjerenjima neimenovanih usmenih kazivača – svjedoka događaja, Hifzi-beg Đumišić pao je kao žrtva izdaje bijeljinskog vojnog komandanta Salih Zeki-paše. Maglajlić je istraživao povijesni kontekst pogibije spomenute historijske ličnosti, potom odnos pjesme i zbilje, gdje je motiv izdaje središnjica i presudna važnost za nastanak i oblikovanje ove balade, potom je pratio razlike među varijantama i na kraju je predočio poetsko ustrojstvo balade. (Maglajlić 1983)

Značajni radovi o pojedinim baladama, njihovim zapisivačima, prvim saznanjima o postojanju stvarnih i opjevanih ličnosti, kao i historijskoj pozadini njihova nastanka, prethodili su objavljivanju prve Maglajlićeve monografije o narodnoj muslimanskoj baladi. Studija pod naslovom *Književnoteorijsko određenje muslimanske narodne balade*, objavljena 1985. godine u Sarjevu, proistekla je iz istoimene doktorske disertacije odbranjene na Zagrebačkom sveučilištu 1980, a kojom je Maglajlić nastojao pregledno zaokružiti te književnohistorijski vrednovati najljepše primjere do tada pronađenih i zabilježenih usmenih balada u svom narodu.² Uz sve spomenuto, Maglajlić nije propustio i da progovori o orijentalnim utjecajima na bošnjačku baladu.³ S druge strane, objašnjavajući pojam i termin muslimanske balade, Maglajlić se pozvao na izdvajanje književne građe u okviru nacionalnih tokova među južnoslavenskim narodima, a koje je u slučaju usmene književnosti započeo Nikola Andrić 1909. godine edicijom *Hrvatske narodne pjesme* u izdanju Matice hrvatske. Maglajlić iznosi da je drugi izbor ove edicije, kojeg je načinio Olinko Delorko, dosljedniji pa se nekoliko muslimanskih balada, koje su se našle unutar prvog izbora, nije pojavilo i u drugom. Naime, tragom proučavanja pisane književnosti te definiranjem njezinih

2 Kao višegodišnji uposlenik Odjeljenja za književnost Instituta za jezik i književnost u Sarajevu, Maglajlić je učestvovao u nekim projektima koji su rezultirali višestruko značajnim publikacijama. Među njima su i one koje potonjim proučavaocima omogućavaju jednostavniji i lakši pristup određenoj građi poput Bibliografije radova o usmenoj književnosti. Vidi: Munib Maglajlić, *Balade o pogibiji Hifzi-bega Đumišića*, u knjizi: *Od zbilje do pjesme. Oglеди o usmenom pjesništvu*, Banja Luka 1983, 95-105.

3 Vidi: M. Maglajlić (1983) "Orijentalni utjecaji na muslimansku baladu" *Makedonski folklor*. God. 16, br. 31, 25-31.

nacionalnih tokova, Maglajlić je smatrao osnovanim da se i unutar usmene književnosti valja pozabaviti nacionalnim pravcima uz svo uvažavanje poetičkih osobnosti i posebnosti pojedinačnih, jednako kao i većom cjelinom koju omeđuje jezički zajednički prostor. (Maglajlić 1985: 19-20)

Krenuvši od najstarijih zapisa bošnjačkih usmenih balada, koji se nalaze u zborniku neimenovanog sakupljača – *Erlangenskom rukopisu* (obilježenog prema mjestu pronalaska, njemačkom gradu Erlangenu) iz 1720. godine, Maglajlić je primijetio da se siže pet bošnjačkih balada, među ostalim pjesmama ovoga važnog rukopisa, mogu pratiti u svojim brojnim varijantama i u potonjim sakupljačkim prinosima. Teme spomenutih balada sačinjavaju nesretni ljubavnici koji smr

u daju završnu riječ svojoj ljubavnoj drami; mjaka-krvnica koja žrtvuje sina; odani momak “jedinici u majke”; snaha koja sprečava nečasne nakane svoga djevera i mladić koji stradava od djevojačkog uroka. (Maglajlić 1985: 22) Međutim, neki značajni povijesni događaji, koji su odjeknuli i kroz usmenu baladu, kakav je, primjerice, slučaj pogibije Hifzi–bega Đumišića, dogodili su se nakon nastanka Erlangenskog rukopisa pa je time i nastanak poznate balade novijeg datuma. Određene pjesme su pak, po svojoj poetskoj uspjelosti i društvenom značaju, privukle Maglajlićevu istraživačku pažnju te su se stoga u njegovoj studiji posvećenoj baladama našle balade sa širom tematsko-motivskom osnovom od predočenih u Erlangenskom rukopisu. Pjesme koje su se našle zabilježene u ovom rukopisu svjedoci su tek jedne utemeljene tradicije koja je i u vrijeme nastanka balade o Hifzi-begovoj pogibiji mogla ponuditi već isprobane i u narodu dobro prihvaćene pjesničke obrasce. Osim spomenute, balade poput one sarajevske “o na smrt osuđenom”, potom “o plemenitoj Hasan-aginoj ljubi” te “Banjalučka balada o Potopnici Bisernazi” lijepo su poslužile Maglajliću da predstavi svoj najveći naučni doprinos u proučavanju muslimanske balade prema mišljenju Maje Bošković-Stulli predočen u poglavlju “Regionalna i lokalna obilježja u muslimanskoj baladi” jer su u njemu ove pjesme prikazane sa svojim specifičnim sadržajima, a nastale su na domaćem tlu.

U teorijskom kontekstu, Maglajlić navodi da se proučavanje balade kao usmenoknjiževnog oblika kod južnoslavenskih naroda može pratiti od tekstova Franje Markovića, najprije onim naslovljenim *O baladah i romancah*, a potom i njegovim nastavkom *O slaveniskih baladah* objavljenim u zagrebačkom *Vienac* 1862. godine.⁴

Munib Maglajlić se kao predani istraživač skoro cijeli svoj potonji naučni vijek sa manjom i većom usredsrijeđenošću bavio izvorima, zatim naučnim vrednovanjima, potom historijatom bilježenja, povijesnim kontekstom nastanka te poetičkim odlikama ovog, uz sevdalinku, najreprezentativnijeg vida usmenoknjiževnog pjevanja kod Bošnjaka.

Na kraju, Maglajlićevu neumornu proučavalačku volju zaokupljaju i odjeci bošnjačke balade u pisanoj književnosti, kojima se posebno vraća i u kasnijem akademskom životu. Tri lokalne, sudeći prema navodima u literaturi, najprihvaćenije i time najrasprostranjenije balade: Hasanaginica; balada o Hifzi-begu Đumišiću te balada o pogibiji baće Morić snažno su odjeknule i u pisanoj književnosti koju su stvarali naši ugledni autori. Među baladama koje su odjeknule u pisanoj književnosti na prvom mjestu nalazi se Hasanaginica – prema ovoj pjesmi snimljen je film i televizijska drama; ona je priređivana u nekim teatarskim izvedbama; za Hasanaginicu je urađena koreografija za balet a, na posljetku, za ovu baladu napisan je libreto i urađena režija za operu. “Ipak, primjećuje Maglajlić, “u književnosti je upliv ove balade najznatniji i ogleda se u šest dramskih djela u rasponu od šezdesetak godina.” (Maglajlić 1985: 216) Prema baladi o Hifzi-begu Đumišiću nastalo je dramsko djelo koje potpisuje Hamid Šahinović pod pseudonimom Ekrem. Morići su drugi po redu prema uplivu u pisanu književnost pa će tako drama Jakše Kušana u četiri čina posebno zainteresirati Muniba Maglajlića prepoznavši u njoj jasnu obaviještenost autora o ukupnim prilikama vezanim za kontekst pogibije dvaju Morića. Ova tema će kasnije utjecati i na nastanak Kušanova historijskog romana *Krvavi dani Bosne*

⁴ Franjo Marković, «O baladah i romancah», *Vienac*, 1/1869, 44, 760-771; Isti, «O slaveniskih baladah», *Vienac*, 1/1869, 45, 787-796.

ponosne koji tematski obuhvata razdoblje desetogodišnjih nemira iz sredine 18. stoljeća.

Na koncu, Maglajlić se pozabavio i Andrićevim proznim triptihom naslovljenim "Put Alije Đerzeleza" u kojem maštoviti pisac spominje Moriće kao savremenike ovog epskog lika, a koji odgovara stvarnoj povjesnoj ličnosti, timarniku-spahiji iz druge polovice 15. stoljeća. (Buturović 1975: 172; 1998: 395) Andrićevo umjetničko saopštavanje ispunjava dozvoljen čin stavraočeve mašte u lijepoj književnosti pa se zanimljiva tema "Morića u Đerzelezu" – povijesnih likova koji žive u različitim kontekstima i različitim epohama, ali svoj upjesmljeni, duhovni život nastavljaju i u okvirima našeg usmenog pjesništva (tj. u svojim protozapamćenjima),⁵ a potom i u Andrićevoj književnosti (tj. u potonjim metazapamćenjima) – našla u središtu Maglajlićeve pažnje u priložima esejskog tipa, koji se mogu pratiti i kasnije, kada njegov istraživački interes zaokupljaju šire, podjednako i lirske i epske teme.

Literatura

Buturović, Đenana (1975) "Gerz Iljas – Đerzelez prema historijskim izvorima XV, XVI i XVII vijeka", *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor*, knj. XLI, sv. 3-4, str. 172-186.

Buturović, Đenana (1998) "Epski Đerzelez od ličnosti do lika", u: *Bošnjačka književnost u književnoj kritici*, prir. Đenana Buturović i Munib Maglajlić Sarajevo: Alef, str. 395-402 (isto u: *Bosanskomuslimanska usmena epika*, Sarajevo, 1992, str. 249-305)

Efendić, Nirha (2015) *Bošnjačka usmena lirika – kulturnohistorijski okviri geneze i poetička obilježja*, Sarajevo: Slavistički komitet i Zemaljski muzej BiH.

⁵ Vidjeti rad N. Efendić "Prelamanje zbilje pjesnika u nekim usmenim lirskim oblicima i njihov odjek u Andrićevoj prozi" izložen na II bosanskohercegovačkom slavističkom kongresu (Sarajevo, 28-30. 5. 2015) 40. Godišnjica smrti Ive Andrića: Andrićevo književno djelo danas.

Maglajlić, Munib (1974) "O poeziji i poetici narodne balade: povodom knjige Hatidže Krnjević: *Usmene balade Bosne i Hercegovine*, Sarajevo: Svjetlost, 1973.» *Lica*, god. 4, 5/6, str. 105.

Maglajlic, Munib (1976) "Xalostna pjesanza plemenite Asan-aghinize" i problem njenog čitanja" *Rad 21. Kongresa Saveza udruženja folklorista Jugoslavije: Čapljina*, 17-21. septembra 1974. – Sarajevo: Savez udruženja folklorista; (1983)

Maglajlić, Munib (1978) "Morići u 'Đerzelezu'" *Odjek*. God. 31, br. 19 str. 13.

Maglajlić, Munib (1980) "Balada o Morićima" *Godišnjak Odjeljenja za književnost Instituta za jezik i književnost*. Knj. 9 str. 207-227.

Maglajlić, Munib (1983) «Zapis o dvije balade» *Od zbilje do pjesme. Ogledi o usmenom pjesništvu*, Banja Luka: Glas, str. 89-94.

Maglajlić, Munib (1977), «Banjalučka balada o potopnici Bisernazi» *Lica*. – God. 7/11, br. 6, str. 113-118; Isto u: *Od zbilje do pjesme*. – Banjaluka: Glas, 1983, str. 127-134; isto u: *Usmena balada Bošnjaka*. – Sarajevo: BZK "Preporod", 1995, str. 63-71.

Maglajlić, Munib (1981) «Jedna stolačka balada» *Odjek*. God. 34, br. 24, str. 21. Isto u: *Usmena balada Bošnjaka*. – Sarajevo: BZK "Preporod", 1995, str. 72-75.

Maglajli

, Munib (1983) «Balada o pogibiji Hifzi-bega Đumišića» *Od zbilje do pjesme. Ogledi o usmenom pjesništvu*, Banja Luka: Glas, str. 95-111.

Maglajlić, Munib (1985) *Muslimanska usmena balada*, Sarajevo: Svjetlost.

Maglajlić, Munib (1998) «Morići u 'Đerzelezu'» u: *Bošnjačka književnost u književnoj kritici*, prir. Đenana Buturović i Munib Maglajlić Sarajevo: Alef, str. 525-530.